Peruspalvelut, oikeusturva ja luvat

Eduskunnan sosiaali- ja terveysvaliokunta
stv@eduskunta.fi

Eduskunnan sosiaali- ja terveysvaliokunnan lausuntopyyntö

Aluehallintovirastojen lausunto vanhusasiavaltuutetun kertomukseen eduskunnalle 2024 K3/2024vp

Eduskunnan sosiaali- ja terveysvaliokunta on pyytänyt lausuntoa vanhusasiavaltuutetun kertomuksesta eduskunnalle 2024 K3/2024.

Vanhusasiavaltuutetun toiminta on käynnistynyt tammikuussa 2022 itsenäisenä viranomaisena. Vanhusasiavaltuutetun lakisääteisinä tehtävinä on seurata ja arvioida ikääntyneiden asemaa ja oikeuksien toteutumista, seurata lainsäädäntöä ja yhteiskunnallista päätöksentekoa sekä arvioida niiden vaikutuksia ikääntyneisiin, tehdä aloitteita, antaa lausuntoja sekä osallistua yhteiskunnalliseen keskusteluun laatia ja teettää selvityksiä sekä julkaista raportteja edistää tiedotusta ja välittää ikääntyneitä koskevaa tietoa ja edistää yhteistyötä ikääntyneiden asioita käsittelevien sekä ikääntyneitä edustavien toimijoiden välillä.

Vanhusasiavaltuutetun kertomuksen mukaan valtaosa iäkkäistä voi hyvin. He ovat aktiivisesti mukana yhteiskunnassa ja edistävät omalta osaltaan hyvinvointia ja ovat aktiivisia toimijoita. Vastaavasti vaikeudet saada tarvitsemiaan palveluja, esteellinen elinympäristö ja liian pienet tulot aiheuttavat haittaa hyvin monille iäkkäille.

Kertomuksessa tuodaan esille hyvin laaja-alaisesti ja eri näkökulmista tarkasteltuna asioita, jotka ovat tulleet esille sekä asiakkaiden yhteydenotoissa vanhusasianvaltuutetulle, että myös tutkimustulosten osalta. Aluehallintovirasto yhtyy vanhusasiavaltuutetun kertomuksessaan esille tuomiin huomioihin ja suosituksiin ja toteaa, että kertomuksen huomiot tukevat suurelta osin niitä huomioita, joita aluehallintovirastot ovat valvontatehtäviä suorittaessaan havainneet.

Vanhusasiavaltuutettu on kertomuksessaan tuonut esille ikääntyneiden asemaa ja heidän oikeuksiensa toteutumista. Ikääntyneiden perusoikeuksien turvaaminen vähentää syrjäytymisriskiä. Mitä paremmat mahdollisuudet iäkkäillä on toimia omassa elämässään ja yhteiskunnassa, sen paremmat edellytykset heillä on ottaa vastuu omasta itsestään, tukea läheisiä sekä osallistua.

Digitaidoista on tullut välttämättömyys ja yhteiskunnassa on karsittu paljon kasvokkain toteutettuja palveluja. Vanhusasiavaltuutettu tuo ansiokkaasti esille yhteiskuntamme digitalisaation ja sen tuomat haasteet ikääntyvien osalta. Digipalveluja käyttämättömille tulee olla toimivammat ja yhdenvertaisemmat asiointimahdollisuudet niin sosiaali- ja terveyspalveluiden, kuin myös muiden palveluiden osalta. Kertomuksen mukaan viranomaisten tulee selvittää digitaalisten palveluidensa saavutettavuus sekä ilman digipalvelua asioivien palveluiden saatavuus ja esteettömyys.

Iäkkäillä on oikeus riittävään toimeentuloon ja toimintakyvyn ylläpitämiseen. Vanhusasiavaltuutetun kertomuksessa on tuotu esille, että etenkin pienituloiset eläkeläiset tarvitsevat ohjausta ja neuvontaa oikeudestaan sosiaaliturvaan ja heille kuuluviin etuuksiin. Iäkkään hyvinvoinnin kannalta on tärkeää, että käytettävissä olevat tulot riittäisivät välttämättömään toimeentuloon. Iäkkäiden terveyserot ovat suuria ja muistisairaudet aiheuttavat valtaosan vanhuspalveluiden tarpeesta. Tämän vuoksi muistisairauksien määrän kasvu luo osaltaan paineita sosiaali- ja terveydenhuollon palveluiden riittävyyteen.

Vanhusasiavaltuutettu on tuonut esille kertomuksessaan asuinympäristöjen ja palveluiden esteettömyyden ja saavutettavuuden, jotka ovat merkittäviä asioita päivittäisessä elämisessä, kun toimintakyky on heikentynyt.

Ikääntyneiden palveluista puuttuu itsemääräämisoikeuslainsäädäntö. Petteri Orpon hallitusohjelmassa Vahva ja välittävä Suomi (2023) todetaan, että asiakkaan ja potilaan itsemääräämisoikeuslainsäädäntötyötä jatketaan. Esimerkiksi iäkkäiden palveluissa voidaan henkilön itsemääräämisoikeutta rajoittaa monin tavoin, mitä aluehallintovirastot pitävät ongelmallisena. Aluehallintoviraston valvontahavaintojen ja saapuneiden yhteydenottojen perusteella ikääntyneiden itsemääräämisoikeuden rajoittamista tapahtuu lähes jokaisessa yksikössä, eikä ikääntyneillä asiakkailla ole lainsäädännön puuttuessa käytettävissään myöskään oikeussuojakeinoja rajoitustoimia koskien. Iäkkäiden itsemääräämisoikeus on pystyttävä turvaamaan kaikissa tilanteissa.

Aluehallintovirastot pitävät asiakkaan ja potilaan itsemääräämisoikeutta turvaavan lain säätämistä erittäin tarpeellisena etenkin vanhusväestön osalta. Aluehallintovirastojen valvontahavaintojen perusteella iäkkäiden palveluissa ei välttämättä tunnisteta itsemääräämisoikeutta tosiasiallisesti rajoittavia käytäntöjä. Aluehallintovirastot yhtyvätkin vanhusasiavaltuutetun näkemykseen siitä, että itsemääräämisoikeuslainsäädännön valmistelua tulisi jatkaa asiakkaiden aseman ja oikeuksien toteutumisen varmistamiseksi.

Nykyinen lainsäädäntö korostaa hyvinvointialueiden ja yksityisten palveluntuottajien omavalvontaa. Aluehallintovirastojen tehtävänä on valvoa omavalvonnan toteutumista ja ohjata hyvinvointialuetta omavalvontaan liittyvissä asioissa. Vanhusasiavaltuutettu on tuonut esille, ettei asiakkaiden yhdenvertaisuus välttämättä toteudu eri hyvinvointialueiden välillä ja tämä on aluehallintovirastojen mukaan valitettava asia. Vanhusasiavaltuutetun kertomuksesta käy ilmi, että kantelu- ja valvonta-asioiden määrä vanhustenhuollossa on aluehallintovirastossa laskenut vuosina 2019–2021. Aluehallintovirastot toteavat, että valvontalain voimaan tultua ja omavalvonnan korostuttua sen myötä ensisijaiseksi valvontakeinoksi, on vanhustenhuoltoa koskevien valvonta- ja kanteluasioiden määrä edelleen vähentynyt.

Aluehallintovirastot esittävät huolensa siitä, onko palveluiden piirissä olevien ikääntyneiden asiakkaiden ja heidän omaistensa informointi oikeussuojakeinoista riittävää, sekä siitä, miten ikääntyneitä asiakkaita tosiasiallisesti avustetaan, ohjataan ja neuvotaan siinä, että saavat muistutus- tai kanteluasiansa vireille ja käsiteltäväksi asianmukaisella taholla. Aluehallintovirastot toteavat, että kertomuksessa mainittuja, asiakkaan oikeusturvan toteutumiseen liittyviä havaintoja, kuten asiakkaan oikeuteen saada hallintopäätös sekä päätöksen toimeenpanoon lakisääteisessä määräajassa, liittyy vanhusasiavaltuutetun esiin nostamia puutteita, joiden korjaamiseen tulisi valtakunnallisesti paneutua suosituksissa esitetyllä tavalla.

Vanhusasiavaltuutettu on tuonut esille kertomuksessaan iäkkäiden oikeusturvan toteutumisen, vaikuttamisen mahdollisuuden ja osallisuuden yhteiskunnallisissa asioissa. Iäkkäiden osuus väestöstä on suuri ja se kasvaa yhä. On tärkeää sekä yhteiskunnan toimivuuden että iäkkäiden yhdenvertaisen aseman kannalta varmistaa, että iäkkäiden näkökulma otetaan huomioon säädösten valmistelussa ja päätöksenteossa. Aluehallintovirastojen näkemyksen mukaan iäkkäät ihmiset ovat tärkeä osa yhteiskuntaa ja heidän äänensä, mielipiteet ja tarpeet tulee huomioida kokonaisvaltaisesti päätöksiä tehtäessä.

Vanhusasiavaltuutetun kertomuksessa tuodaan vahvasti esille sosiaali- ja terveyspalveluiden piiriin pääsyn puutteita. Tämä osaltaan vaikuttaa myös päivystysten ruuhkautumiseen. Palveluiden puutteen arvioidaan olevan seurausta niiden riittämättömästä rahoituksesta.

Aluehallintovirastojen näkemyksen mukaan asiakasohjauksessa tulee olla riittävät resurssit myös siihen, että asiakkaiden palvelutarvetta arvioidaan kotikäynneillä. Omaishoitajat ja muut ikääntyneiden läheiset kuormittuvat, koska palvelujen myöntämiskriteerit ovat tiukentuneet tai kotona asumisen tueksi ei myönnetä riittäviä palveluja.

Aluehallintoviraston näkemyksen mukaan palveluiden saatavuus etenkin iäkkäiden kotihoidossa ja kotona asumista tukevissa palveluissa on riittämätöntä. Kuten kertomuksessa on tuotu esille, on kotihoidon palvelujen vastattava iäkkäiden tarpeita. Aluehallintoviraston valvontahavaintojen perusteella kotihoidon palveluita ei ole kaikilla hyvinvointialueilla tarjolla riittävästi, minkä vuoksi aluehallintovirasto yhtyy vanhusasiavaltuutetun näkemykseen siitä, että kotihoidon palveluja on lisättävä vastaamaan ikääntyneiden asiakkaiden todellista tarvetta. Kotona asuminen kotihoidon turvin tulisi mahdollistaa yhdenvertaisesti kaikilla hyvinvointialueilla. Uusien toimintamuotojen, kuten etäkotihoidon soveltuvuus asiakkaalle tulee varmistaa asiakaskohtaisesti ja arvioida etäkotihoidon riittävyyttä suhteessa asiakkaan palvelutarpeeseen. Myös kotihoidon tukipalveluita tulee lisätä entisestään, jotta asiakkailla olisi mahdollisuus asua kotona. Kotona asumisen tukipalveluihin kuuluvia lyhytaikaishoitoa ja päivätoiminnan palveluja tulee vahvistaa, kuten kertomuksessa on todettu.

Kertomuksen mukaan ympärivuorokautiseen palveluasumiseen pääsy on entisestään vaikeutunut ja niiden palvelujen laatu vaihtelee. Kertomuksessa suositellaankin, että hyvinvointialueet lisäisivät iäkkäiden ympärivuorokautisen palveluasumisen paikkamäärää. Myös aluehallintovirastot ovat valvonnassaan havainneet, että ympärivuorokautisen palveluasumisen pääsyn kriteereitä on paikoitellen tiukennettu ja ne asiakkaat, joille palvelu on myönnetty, eivät välttämättä pääse palvelun piiriin laissa säädetyssä kolmen kuukauden enimmäisajassa. Hyvinvointialueen omia asumispalvelupaikkoja on jouduttu henkilöstöpulan takia vähentämään, mutta toisaalta käytettävissä olevia ostopalvelupaikkoja ei haluta säästösyistä hankkia yksityisiltä palveluntuottajilta. Kuten vanhusasiavaltuutettukin toteaa kertomuksessaan, on myös valvontaviranomaisille käsitys, että ympärivuorokautisen palveluasumisen paikkojen vähentämisen lisäksi myös palveluun pääsyn kriteerejä on tiukennettu. Tämän vuoksi ympärivuorokautiseen palveluasumiseen sijoittuvat asiakkaat ovat entistä raskaamman hoidon ja hoivan tarpeessa. Kriteerit palveluiden piiriin pääsyyn myös vaihtelevat eri hyvinvointialueilla, minkä vuoksi aluehallintovirasto esittää ikääntyneiden yhdenvertaisen kohtelun turvaamiseksi valtakunnallisten kriteerien luomista ja vahvistamista.

Ympärivuorokautisen palveluasumisen yksiköissä on oltava riittävä määrä osaavaa henkilöstöä asiakasturvallisuuden varmistamiseksi. Henkilöstömitoituksen alentaminen välittömässä asiakastyössä 0,65 =0,60 1.1.2025 alkaen tuo osaltaan vaikutuksia henkilöstörakenteeseen ja henkilöstön osaamiseen. Toimintayksiköissä on oltava riittävä määrä osaavaa henkilöstöä asiakasturvallisuuden ja palvelujen laadun

varmistamiseksi. Aluehallintovirastot katsovatkin, että vähimmäismitoituksen 0,6 riittävyys edellyttää, että jokaisessa työvuorossa on riittävästi sosiaali- ja terveydenhuollon ammattihenkilöitä. Lisäksi myös välillisen työn tehtäviin on oltava asiakkaiden tarpeisiin nähden riittävä henkilöstö.

Kertomuksen mukaan lääkäripalveluiden ja gerontologisen sosiaalityön vahvistamisella on oma merkittävä osuus iäkkäiden palvelukokonaisuudessa. Vanhusasiainvaltuutettu suositteleekin, että kotihoidon, ympärivuorokautisen hoidon ja yhteisöllisen palveluasumisen lääkäriresursseja vahvistetaan hyvinvointialueilla, jotta iäkkäät saavat viivytyksettä tarvitsemansa lääketieteellisen hoidon. Aluehallintovirastot yhtyvät tähän näkemykseen, perustuen mm. valvontahavaintoihin, joiden mukaan ympärivuorokautisen palveluasumisen yksiköissä ei välttämättä käy lääkäriä paikan päällä lainkaan, vaikka asiakkaiden mahdollisuudet käydä terveyskeskuksen lääkärivastaanotolla ovat alentuneen toimintakyvyn takia käytännössä lähes olemattomat. Gerontologisen sosiaalityön osaamista tulee kertomuksen mukaan vahvistaa ja varmistaa palvelut vastaamaan psykososiaalista tukea ja apua tarvitsevien iäkkäiden tilanteisiin. Huomioiden myös, että iäkkäillä on oikeus mielenterveyspalveluihin ja erilaisiin sosiaalietuihin. Aluehallintovirastot yhtyvät vanhusasiavaltuutetun näkemykseen siitä, että erityistä tukea tarvitsevan henkilön ikärajaus (sosiaalihuoltolain 3 §:n 1 momentin 3 kohta) on ongelmallinen, sillä pääsääntöisesti juuri ikääntyneet asiakkaat ovat niitä, joilla on erityisiä vaikeuksia hakea ja saada tarvitsemiaan sosiaali- ja terveyspalveluja kognitiivisen tai psyykkisen vamman tai sairauden vuoksi. Ikääntyneiden ja muun väestön yhdenvertaisen kohtelun turvaamiseksi ikärajaus kyseisestä pykälästä tulisi poistaa.

Aluehallintovirastojen mukaan henkilöstön saavuudessa on tällä hetkellä suuria ongelmia vaihdellen eri hyvinvointialueiden ja paikkakuntien osalta. Tärkeää on, että asiakas turvallisuus voidaan taata kaikissa olosuhteissa niin kotihoidon, kuin myös ympärivuorokautisen palveluasumisen osalta. Tämä on suuri haaste valtakunnallisesti.

Vanhusasianvaltuutettu on tuonut kertomuksessaan esille laaja-alaisesti ajankohtaisia asioita ikääntyneen väestön osalta. Huoli ikäihmisten oikeuksista, mahdollisuudesta vaikuttaa ja palveluiden saatavuudesta sekä yhteiskuntamme digitalisoitumisesta on tuotu vaikuttavasti ja yksityiskohtaisesti esille.

Aluehallintovirastojen näkemyksen mukaan hyvinvointialueille tulee varmistaa riittävät resurssit ikääntyneiden palvelujen järjestämiseen. Tulee varmistua myös siitä, että hyvinvointialueet todellisuudessa järjestävät palvelut asiakkaiden palvelutarvetta vastaavasti. Tällä hetkellä on suuri

huoli siitä, että yhteisöllisessä asumisessa pyritään hoitamaan myös muistisairaat ja asiakasturvallisuus vaarantuu vakavasti.

Aluehallintovirasto esittää huolensa siitä, että julkisessa keskustelussa korostuvat ensisijaisesti taloudelliset seikat säästöpaineineen, ja toissijaisiksi seikoiksi keskustelussa jäävät ikääntyneiden ihmisarvo, ihmisoikeudet ja palvelujen laatu.

Vanhusasianvaltuutetun antamat suositukset eduskunnalle ja hyvinvointialueille antavat pohjaa sille, että maassamme iäkkäiden on mahdollisuus asua ja voida hyvin sekä saada tarvitsemansa palvelut ajantasaisesti. Se, miten nämä suositukset toteutuvat niin lainsäädännön kuin hyvinvointialueiden palvelujen järjestämisen ja palvelutuotannon osalta nähdään tulevina vuosina.

Johtaja Ulla Ahonen

Ylitarkastaja Kirsi Laitinen

Tämä asiakirja on hyväksytty sähköisesti viimeiseltä sivulta ilmenevin tavoin.

Itä-Suomen aluehallintovirasto
Postiosoite: PL 2, 13035 AVI
Puhelinvaihde: 0295 016 000
kirjaamo.ita@avi.fi | www.avi.fi

Tämä asiakirja ISAVI/5801/2024 on hyväksytty sähköisesti / Detta dokument ISAVI/5801/2024 har godkänts elektroniskt

Ratkaisija Ahonen Ulla 12.06.2024 12:25
Esittelijä Laitinen Kirsi 12.06.2024 11:13